

						«зеленому листяв»; «зелені ліси»; «зелене поле»; «зелені городи»; «Зелене поле»; «дерева зелені»; «зелені дерева»; «зелен е листя»;	
5	Синій	11	«безбарвно-голубі очі»; «линяло-голубі очі»;			«голубе небо»; «синьо-зелені мухи»; «голубий вітер»; «сині квіти»; «дрижачою блакиттю»; «чистої блакиті»; «блакитний світ»;	«синій барвник»; «небесно- синій колір»;
6	Коричневи й	1				«коричневі води»	

Тетяна Стороженко

ФОЛЬКЛОРНІ ЕЛЕМЕНТИ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ РОМАНУ ПАВЛА НАНІЇВА «ТРИЧІ ПРОДАНА»

Звертання письменників до «народних джерел» є цілком закономірним процесом, бо йдеться про незаперечне в наші часи: фольклор – ідейне, художнє, мовне джерело нової української літератури. При цьому слід мати на увазі, що фольклоризм зумовлюється загальними закономірностями історико-літературного процесу. Тому кожний історичний період передбачає характерний для його умов фольклоризм – специфічний засіб національної літератури.

Про значення фольклорних текстів у структурі художнього твору зазначає Микола Ільницький: «В сучасній літературі фольклорна основа все частіше виступає моделюючим началом, котре не тільки визначає рух сюжету та мотивацію вчинків персонажів, а й становить морально-філософську першооснову задуму, глибинну перспективу зображення» [1, 128].

З-поміж жанрового багатоманіття усної народної творчості Павло Наніїв обрав і майстерно ввів у тканину роману прислів'я та приказки, пісні, молитви, прокльони, обряди, прикмети. Виходячи з концепції Юрія Лотмана про «текст у тексті», цікаво дослідити їх взаємодію та взаємопроникнення. Тим більше, як зазначає літературознавець: «"Текст у тексті" – це особлива реторична побудова, в якій відмінність у закодованості різних частин стає виявленим чинником авторської побудови і читацького сприйняття тексту. Перемикавання

з однієї системи семіотичного усвідомлення тексту в іншу на якійсь внутрішній структурній межі стає у цьому випадку основою генерування смислу» [2, 584].

Дослідники творчості Павла Наніїва (Тетяна Вишийватник, Оксана Михалюк, Анатолій Камінчук) не звертають належної уваги на проблему фольклорного мислення у романі «Тричі продана». Тому *метою* розвідки є встановлення функціонування фольклорних жанрів у тексті історичного роману. Досягненню поставленої мети сприятимуть такі *завдання* як виявлення фольклорних текстів у романі та дослідження їх вмотивованості; простеження взаємодії елементів усної народної творчості з осмисленням і відтворенням епохи XVIII–поч. XIX ст.

Слід відмітити, що найбільше у тексті роману «Тричі продана» одного з найменших жанрових різновидів – приказок і прислів'їв. Вони допомагають змістовніше розкрити риси характеру героїв, їх поведінку. Водночас, саме з їхньою допомогою автору вдається точніше виразити думки героїв та описати ситуацію, яка склалася в той чи інший момент.

У художньо-мовленнєвій організації роману паремії є початком чи закінченням розмови, елементом діалогу, ключовою думкою. У структурному плані ними розпочинаються або завершуються розділи. На перших же сторінках роману для глибшого уявлення про соціальне становище та політичну ситуацію в тогочасній Україні письменник використовує прислів'я «*що панові можна, то хлопцям зась...*» [3, 3], вкладаючи його в уста посла Боскампа Лясопольського, в момент, коли його слуга збирав речі для від'їзду з Туреччини. Водночас автор видозмінює і корегує форму паремії. Слід зазначити, що в народі це прислів'я вживають в іншому варіанті «*що попові можна, то дякові зась*». Значення прислів'я залишилось незмінним: те, що дозволяється особам знатного та заможного роду є забороненим для осіб більш простого походження.³ Подібним значенням у романі функціонує і прислів'я: «Кожен повинен знати своє: *пану панувати, а хлопцям – ціпом махати*» [3, 17].

Тему соціального становища окремих верств українського суспільства, а саме покріпачених селян підкреслює ще одне прислів'я. У епізоді, коли новоспечене подружжя Вітте щойно приїжджає до села Млини, автор залучає прислів'я «*Обіцяв пан кожух!*» [3, 42], вкладаючи його в уста старого гайдамаки. У народі воно використовується у більш повному варіанті «*Обіцяв пан кожух, та й слово його тепле*» акцентуючи увагу на скупості панів та на невиконаних обіцянках [4, 224], що спостерігається і в ситуації з молодим подружжям Вітте, які обіцяли покріпаченому народу більш кращі умови для подальшого життя.

Переважно паремії у романі зринають з уст, стають елементами невластивого прямого мовлення поодиноких персонажів. Однак маємо приклад і вираження узагальненої думки великої кількості, громади на конкретну подію: «*Панська обіцянка – дитині цяцянка*» [3, 47]. Ця паремія промовляється ображеними селянами після того, як економ за наказом Юзефа Вітте забрав останнє зерно, що мало б зберігатися для скрутних часів. Ввівши її до контексту свого твору, Павло Наніїв не змінив ні її значення, ані форми, а подав саме у такому вигляді, у якому вона вживається у фольклорі.

Більшість зразків усної народної творчості промовляються другорядними персонажами. Так, наприклад, паремія «*слово не горобець: випурхнув із рук – назад не повернеться*» [3, 21] звучить із вуст виховательки головної героїні Софії – пані Теклі, під час гостювання у Жозефіни Потоцької [3, 21]. Текля Аксамітовська необережно обмовилася тульчинській господині стосовно неприпустимих стосунків шляхтича Юзефа і сестри Софії Марії, про що красномовно пожалкувала. Це висловлення у романі збереглося в

традиційному звучанні і тлумачиться воно так: сказане слово не повернеш назад, і перш ніж щось сказати, необхідно добре подумати.

Переважно прислів'я у романі вживаються лише один раз, проте більшість з них за своїм значенням є схожими і відрізняються лише формою та ситуацією, у якій їх використовує автор. Такими є наступні паремії: «Смачний квас, та не про нас» [3, 83] і «Ви редьку їли, хрону куштували – що солодше?» [3, 179]. Обидва вислови, по суті, означають одне і те ж «надії більше немає і сподіватись більше ні на що» [4, 728]. От тільки перше висловлювання автор вкладає в уста народу для того, аби описати колективну незадоволеність населення після збору податку. У другому випадку прислів'я промовляє старий дід Осика, тим самим підсумовуючи своїм висловлюванням розмову з односельчанами, які в той момент обговорювали своє скрутне становище. Отже, Павло Наніїв використовує обидві паремії з метою підкреслити соціальне становище, вмонтовуючи їх у мовлення представників простого люду.

Приказка філософського спрямування вжита Павлом Наніївом для додаткової виражальності історичних подій, що відбувалися в тогочасній Україні, а саме під час повстання народу під проводом генерала Косцюшка. «На бога сподівайтесь, а самі не зівайте» [3, 171]. Паремія звучить з вуст генерала Ферзена, який таким чином підсумував невдале польське повстання проти царського уряду Катерини II. У такий спосіб автор виражає погляд кадрового військового на історичну подію та підсумовує свій коментар порадою-висновком.

Філософську направленість продовжила й приказка «Ми до нього з миром, а він на нас виром» [3, 88], яку використовує старший запорожець-гайдамак, при цьому звертаючись до Юзефа Вітте, який за соціальним статусом був старшим за нього. Письменник використовує висловлювання для особливої вражальності, демонструючи назрілу проблему, що була спричинена історичними подіями на території тогочасної України. Водночас, паремія скеровує читача на зміну у ставленні козаків до польських панів, переакцентує увагу з шляхтичів та магнатів на представників народу.

Звертають на себе увагу декілька розділів роману «Тричі продана», що номіновані за допомогою паремій. «Нашого гнізда сокіл» – так названо VIII розділ першої частини роману не випадково: суть паремії розкривається на його початку. Унаслідок розмислів батька Юзефа– Яна Вітте про поведінку та соціальний статус у суспільстві сина (молодий Вітте вів розгульний спосіб життя та зовсім не цікавився політичними справами) є висновок: «Нашого гнізда сокіл!..» [3, 27].

У такому ж ключі виконана заголовкова модель X розділу третьої частини роману – «Як колосся в снопі» [3, 206]. Цей вислів традиційно символізує єдність колективу, його дружність та готовність діяти як єдине ціле. У романі «Тричі продана» паремія набуває нового семантичного відтінку. Йдеться про те, що кріпаки-будівничі були заарештовані через те, що Фелікс Потоцький боявся, що вони зіпсують свято, приурочене іменинам головної героїні. Отже, соціальне становище та спільність поглядів нижчих верств суспільства письменник передав через приказку «як колосся в снопі».

Інші ж зразки усної народної творчості у романі вживаються лише один раз, проте деякі з них за своїм значенням є схожими і відрізняються лише формою та ситуацією у якій їх використав автор. Як от, наприклад, приказку «подамося вовчими стежками» [3, 14], автор вкладає в уста отамана опришківського повстання, який керував селянами, що

збунтувались проти панського гніту. За допомогою цього висловлювання автор ще раз підкреслює історичне тло роману.

Бестіарну тематику продовжила й паремія «*кіт в мішку*», [3, 37], за допомогою якої Фелікс Потоцький характеризує палац, який йому хотів продати його давній знайомий – Юзеф Вітте. Автор вмонтовує цю приказку у текст роману з метою підкреслити окремі риси характеру герою, а саме – розсудливість та обачливість.

Також у романі наявна і паремія, що вмонтована у текст роману як структурна одиниця власне авторської оповіді. Зокрема, художньо трансформована приказка звучить у розповіді про наслідки пограбування опришками маєтку магната Фелікса Щенсного-Потоцького: «З того часу, як хлопці-дударі заграли йому «Упиря», боїться того місця, як *нечистий великоднього дзвону*» [3, 36]. Автор уводить паремію з метою підкреслити вплив учасників повстання на польського магната, і зокрема на усіх панів та представників багатого прошарку населення.

Пісні. Цей жанр найпоширеніший на сторінках роману, що дає змогу класифікувати використані пісні. На нашу думку, їх можна поділити на такі групи за метою вживання:

- 1) історичні пісні, що представляють епоху;
- 2) соціально- та родинно-побутові пісні, які відтворюють настрої другорядних героїв та підкреслюють окремі ситуації.

Вмонтування історичних («*Ой, за Сяном-річкою на горі*», «*У долині вогонь горить*», «*Солдатушки, браво-ребятушки*», «*Там, де Ятрань круто в'ється*», «*Цо поляк, то богатир*»), соціально-побутових («*Ішли чумаченьки від моря додому*», «*Наступила чорна хмара, лиха, мов хортиця*») та родинно-побутових пісень («*Закотилось сонечко за синєє море*») не тільки пожвавило виклад, а й підкреслило те, що співучість є особливо зримою рисою українського національного колориту в романі. Пісні набагато повніше та вірогідніше передають умови політичного та соціального життя II пол. XVIII – поч. XIX ст. Варто, ще раз підкреслити, що у піснях відображаються конкретні події та втілюється історичне мислення народу.

Окрім того, у романі «Тричі продана» також наявні **легенди**. Залучення легенд висвітлює інтертекстуальне поле роману, дає змогу провести паралелі між парою Софія Потоцька та Афродіта та підкреслює певні риси характеру головної героїні, дають можливість простежити схожість як у характері, так і у зовнішності героїнь. «... Грекиня Софія. Обличчям нагадує Афродіту, але з деякими рисами Афіни Паллади. <...> Дуже хотів би прирівняти її до Фрюне, про яку Квінталіон розповідає, що обвинувачена оголила перед римським трибуналом свій торс і цим домоглася бажаного для себе вироку» [3, 97], – такий образ записав у своєму щоденнику генерал Потьомкін, після чергової зустрічі з головною героїнею.

Водночас, легенда («*Чи від землетрусу, чи від громовиці розкололася навпіл церква, у якій була похована Софія. Тріщина пройшла саме через мармуровий надгробок. Довідались про це городяни й загомонили: Це – кара божя! Небо противиться тому, щоб тіло блудниці покоїлось у святому місці!*» [3, 232]) про таємниче поховання головної героїні увиразнює той факт, що український народ ще з давніх-давен великого значення надавав різноманітним знакам та віруванням.

Оригінальне залучення жанру **каламбуру** використовується письменником в сатиричному та комічному контекстах. Позаяк, каламбур містить у собі настанову на незвичне, іронічне поєднання слів та як наслідок, викриття нового змісту. Наприклад, за

допомогою паремії *«Народився я під копою, готувався лободою, житло моє під вербою, а вкриваюсь бороною»* автор гумористично передає думку та висміює соціальну невідповідність.

Ще з давніх віків український народ надав різноманітним обрядам особливого, таємничого значення. Тому вмотивовано Павло Наніїв, звертаючись до фольклору, у своєму романі відтворює окремі моменти обряду вінчання. Зокрема, письменник описав сакральне таїнство головної героїні Софії з її першим чоловіком – Юзефом Вітте: *«Доріжку від дзвіниці до паперті служки вистелили килимами, квітами й зеленим гіллям скумпії та клену. Біля дзвіниці чатували обвішані торбами старці. Босоногі, обірвані містечкові дітлахи юрмилися тут з глиняними глечиками, дерев'яними цеберками, щоб перелити дорогу на щастя молодим і спіймати кинутий мідяк»* [3, 42]. При цьому автор наголошує не на самому обряді, а саме на підготовці та реакції українського покріпаченого населення. Одночасно автор і представляє тогочасну епоху, змальовуючи становище дітей та людей похилого віку.

Також Павло Наніїв, окрім безпосереднього текстуального та сюжетного використання текстів фольклору, застосовує народно-поетичну манеру та прийоми. Так, у репліках героїв часто зустрічаємо **постійні епітети**, притаманні усній народній творчості. Наприклад, другий чоловік Софії – магнат Фелікс Потоцький у своєму мовленні вживає такі вирази, як *«солодке повітря»* [3, 189], *«ласкаве сонце»* [3, 189], *«бідне серце»* [3, 188], *«ясні очі»* [3, 170]. Цей прийом є виявом мелодраматизму у романі.

Традиції народної культури завжди були вагомим чинником оживлення і тематики, і проблематики письменства. Література спирається на фольклор перш за все як на глибинну поетико-етичну традицію. І саме в такому активному сприйнятті традиції продовжується поступування самої національної культури.

Отже, як бачимо, в романі Павла Нанієва «Тричі продана» фольклорний матеріал представлений досить широко, але, завдяки майстерності автора, сприймається як природна, невід'ємна частина твору, не завдаючи шкоди його жанровій основі та сюжетній канві. Саме завдяки фольклорним текстам, письменникові вдалося зберегти і передати колорит епохи, правду історичного часу у різних сферах життя українського народу.

Також слід відмітити, що письменник із невичерпних надбань української усної народної творчості відбирав саме те, що найбільше відповідало ідейно-тематичному спрямуванню його твору. Фольклорна стихія в романі відчувається на різних рівнях – тематичному, жанровому, лексичному та концептуальному.

Таким чином, залучення фольклорного матеріалу збагачує мовлення персонажів; увиразнює і «оживлює» образи; сприяє формуванню характерів; віддзеркалює проблематику роману; відіграє функцію супроводу у відтворенні полемічних питань в історії; наближає сприйняття історичного твору; демонструє авторську манеру письма.

Список використаної літератури

1. Ільницький М. М. Людина в історії: Сучасний український історичний роман / М. М. Ільницький. – К.: Дніпро, 1989. – 356 с.
2. Лотман Ю. Текст у тексті / Ю. Лотман // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 581–595.
3. Наніїв П. І. Тричі продана: [про Софію Потоцьку] / П. І. Наніїв. – К. : Тов. «Нелинь», 1996. – 240 с.

4. Номис М. Т. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Т. Номис. – Київ: «Либідь», 1993. – 769 с.
5. Пісенний вінок: Українські народні пісні з нотами / Упорядник А. Я. Михалко. – 3-тє видання, доповнене. – К. : Криниця, 2009. – 688 с.

Віра Толмачова

ХРОНОТОП ДОРОГИ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»

Для сучасного літературознавства особливо актуальними залишаються дослідження, присвячені часо-просторовій організації тексту. Як одна з основних категорій, хронотоп окремих текстів завжди залишатиметься у полі зору літературознавців. Актуальним видається дослідження часо-просторової організації роману Володимира Дрозда «Листя землі».

Роман-епопея був виданий у двох томах, перший з яких був написаний протягом п'яти років з 1985 по 1990 рр., отримавши премію Т. Г. Шевченка (1992). Другий том роману був завершений на початку 2000-х рр. Вже тривалий час роман-епопея знаходиться у полі зору дослідників (С. Андрусів, О. Брайко, Н. Дашко, М. Жулинський, Н. Махнюк, Ю. Мушкетник, М. Павлишин, Л. Тарнашинська, Л. Яшина та ін). Критики досліджують різноманітні аспекти творчого доробку Володимира Дрозда, звертаючи увагу на оригінальність його письменницького хисту. На жаль, хронотоп роману «Листя землі» не ставав предметом прискіпливого аналізу літературознавців.

Одним з основних сюжето- та смислоутворюючих хронотопів М. Бахтін виділяє хронотоп *дороги (шляху)*. Оскільки саме на дорозі відбувається зустріч просторових та часових переплетінь людських долі та життів, тут час ніби вливається в простір і тече по ньому, утворюючи шляхи. Саме тому використовується широка метафоризація поняття шляху (наприклад, життєвий шлях, вступити на новий шлях, історичний шлях і т. п.) [1, 392]. Метафоризація дороги різнопланова, але не можна не помітити, що основним змістом її є перебіг часу.

Зважаючи на багатоплановість сюжетних ліній, часовий проміжок (кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.), про який йдеться, та «густозаселеність» роману-епопеї В. Дрозда, розгляд його хронотопу є виправданим і актуальним.

Метою запропонованої розвідки є проаналізувати особливості хронотопу дороги у романі Володимира Дрозда «Листя землі».

Шлях у художньому творі завжди має певну структуру, яка обов'язково включає в себе початкову та кінцеву точки відліку. Роман Володимира Дрозда «Листя землі» розпочинається з мотиву шляху. На дорозі читач знайомиться з Кузьмою Лемехою, горщечником з Пакуля, та його дочкою Уляною. Тут же наявний опис шляху героїв: «З Мохнатина поїхали на Хмільницю, з Хмільниці через річки Жеведису та Синявку на Коршаки, з Коршаків – через синявські ліси – на Грибову Рудню, а там повернули в порічні села, аби вздовж Невклі Сіверським *шляхом* дістатися *додому*, бо вже мішки з житом, квасолею та просом лежали в соломі, наче кабани [2, 38]». Перед нами розгортається